

IZ POVIJESTI OSNOVNE ŠKOLE U HRVATSKOJ U RAZDOBLJU OD 1918. DO 1941.

Dr. sc. Dubravka Miljković

Učiteljski fakultet, Sveučilište u Zagrebu

dubravka@iep.hr

Sažetak - Usporedno s učvršćivanjem državnog činovničkog aparata i centralizacijom vlasti u novostvorenoj Kraljevini Jugoslaviji nastojalo se centralizirati i unificirati školstvo. U domaćim je prosvjetnim krugovima zagovarana tolerancija, koja treba biti u temelju poslijeratne škole, kao put do izmirenja svih oprečnosti. Od pedagogije (pedagoške znanosti) se očekuje da bude stalni posrednik između škole i države, kriterij koji će se uvažavati pri odlučivanju što će se i kako u školstvu mijenjati. Međutim, ostale su to tek puste želje - kao, uostalom, i mnogo puta i prije i poslije toga.

Nakon prvoga svjetskog rata osnovnoj se školi puno toga zamjeralo; između ostaloga i šezdeset posto nepismenih - u zagrebačkoj županiji. Često to nije toliko bila stvar u propisima koliko u njihovu (ne)provođenju u praksi: što zbog, uvijek aktualnog, nedostatka novca, a što zbog želja vlastodržaca, uvijek onih prijašnjih, da se škola zanemaruje. U članku se opisuju zbivanja koja su prethodila donošenju novoga školskoga zakona 1929. godine, kao i ona što su ga slijedila - uključujući izmjene i izmjene nastavnog plana i programa, te nastojanja da se izgradi narodna škola koja će odgajati domoljublje. Tekst je ilustriran pratećim reakcijama tadašnjeg učiteljstva i primjerima iz njihove osnovnoškolske prakse.

Ključne riječi: povijest školstva, osnovna škola, opetovnica, privremena školska stanica, osnovno obrazovanje odraslih

U zajedničkoj državi

“Dne 24. studenoga odluči Narodno Vijeće SHS da će zatražiti od Srbije i Crne Gore da neka odmah stupe s nama u jednu državu Jugoslaviju, državu Srba, Hrvata i Slovenaca. Narodno Vijeće - posebni odbor - preda 1. prosinca u Beogradu adresu kraljeviću vladaoću Aleksandru, s kojom ga pozdravlja kao vođu pobjedonosne narodne vojske, koja je stvorila uvjete za ujedinjenje našeg troimenog naroda i javlja Mu zaključak da vladarsku vlast na čitavom teritoriju jedinstvene države Srba, Hrvata i Slovenaca vrši Nj. Veličanstvo

kralj Petar, odnosno On kao regent.” Ovim je zapisom u školskoj spomenici popratio 1918. godine stvaranje “jedne države Jugoslavije” službujući učitelj u Mihovljanu, selu u Hrvatskom Zagorju (Miljković, 1995.).

Što je to donijelo školstvu? Usporedno s učvršćivanjem državnog činovničkog aparata i centralizacijom vlasti, nastojalo se centralizirati i unificirati školstvo. U domaćim je prosvjetnim krugovima zagovarana tolerancija - “lijepa i još neshvaćena misao današnje kulture”, kako je 1919. godine pisao Josip Škavić, višegodišnji tajnik HPKZ-a i urednik “Napretka” (Škavić, 1919). “Tolerancija je put do izmirenja svih oprečnosti i zato treba da je u temelju nakon rata obnovljene škole”. Pritom se traži stalni posrednik između škole i države koji će, bez obzira na bolje ili lošije prilike, održavati njihov odnos konstantnim. Taj bi posrednik trebala biti “pedagoška nauka”; ona treba biti kriterij koji će se uvažavati pri odlučivanju što će se i kako u školstvu mijenjati. Međutim, ostale su to tek puste želje - kao, uostalom, i mnogo puta i prije i poslije toga.

Pitanje novog zakona o osnovnim školama potaknuto je već 1919. god. Kao što će se to kasnije vidjeti, trebalo je proći punih deset godina do njegovog konačnog donošenja. Naime, nakon rata osnovnoj se školi štošta zamjeralo. Npr. nije se sustavno provodilo načelo zavičajnosti i narodnosti “prema kojemu bi se svaka pojedina škola morala posve priljubiti narodnome životu svoje okoline, s njime organski srasti sa stotinu niti i žila, kroz koje bi strujao u školu život ljudi i prirode toga kraja da ga škola upotrijebi za svoj uzgojni i nastavni rad.” (Ratković 1922.) Nije se njegovao rad, nisu se uvažavale individualne osobine djece, gradivo se davalo i mehanički zapamćivalo, a nije se zarađivalo samostalnim radom, odnosno, kako je to slikovito izrazio isti autor, škola trpa u glave učenika podatke “kao što se najljepši, ali za život nesposobni cvjetovi među u posude, da posluže kao prolazni ukras.” Često to nije toliko bila stvar u propisima koliko u njihovu (ne)provođenju u praksi: što zbog, uvijek aktualnog, nedostatka novca, a što zbog želja vlastodržaca, uvijek onih prijašnjih, da se škola zanemaruje. “Neukim narodom lakše je gospodariti; lakše ga je u jarmu držati!” (Čajkovac, 1922.) Škole se nisu otvarale ni tamo gdje je to bilo propisano, postojeće se nisu proširivale, te je tako npr., početkom dvadesetih godina u zagrebačkoj županiji bilo šezdeset posto nepismenih, a u ličko-krbavskoj županiji čak sedamdeset i pet posto! Zbog nedostatka učitelja prosvjetne su vlasti preporučile “neka podučavatelji budu umirovljeni učitelji, učiteljski pripravnici i svećenici, a to mogu biti i druga obrazovanija lica koja za to imaju individualne sposobnosti” (Čajkovac, 1922, str. 96).

Čajkovac je naglašavao značaj osnovne škole, kulture i prosvjete u odolijevanju fizičkoj sili. “Veličajan val civilizacije jakih naroda poplavljuje, unificira, potire malene narode. Dolazi neopazice, tiho... U mislima gledamo divna polja naše Bačke, Banata, Srijema, Slavonije, nekoje krajeve Bosne! Ne bijeli se više po poljima bijela rubina; ne žanju redovi žetelica u vezenkama; ne čuje se s njih pjesma orača uz plug volova, već se vidi drugo pleme,

drugi ljudi. A ne budemo li oprezni, obistinjit će se crni san našega velikoga Kranjčevića, u kome vidi kako starac tuđega plemena koje nastava naše krajeve, prevrće pred svojom unučadi posljednje drvice posljednjih javorovih gusala i tumači djeci da su to kosti - pretpotopnoga magareta! Ne varajmo se! Povijest se ne prekida! Odnos Germanstva naprama Slavenstvu nastavlja se uvijek bez prestanka... Ne znamo da li će se podići još ikada onakvom snagom kao dosada, ali sigurno znamo da će nas opet zahvatiti jakim valom svoje velike civilizacije. Valja da budemo pripravnici: koristiti se napretkom te civilizacije, ali zadržati svoja nacionalna obilježja.” (Čajkovac, 1922, str. 98). Osnovna škola za kakvu se Čajkovac zalaže treba biti narodna - treba čuvati narod od asimilacije onih snažnijih; treba odgajati domoljublje; a kad su već prilike takve “da smo plemenski tako izmiješani da se ne može povući granicu između Hrvata i Srba, koja bi davala ma i nadu samo na zadovoljstvo i mir s jedne i s druge strane - nema drugoga izlaza osim zajedničkoga života, a koji može počivati samo na - sporazumu.” U tom smislu zalaže se za opće, javne narodne škole, u kojima će se zajedno školovati oni koji će sutra morati zajedno živjeti i raditi, a protiv je privatnih, konfesijskih, koje mladež odjeljuju po plemenima i vjerama.

U Hrvatskoj i Slavoniji osnovna je škola bila četverorazredna do petorazredna, u Dalmaciji i nekim krajevima Vojvodine šestorazredna, a u Bosni i Hercegovini četverorazredna (iako je, formalno, već 1908. god. produžena na šest godina).

Novi nastavni plan i program

U domaćim je prosvjetnim krugovima zagovarana tolerancija – “lijepa i još neshvaćena misao današnje kulture”, kako je 1919. godine pisao Josip Škavić, višegodišnji tajnik HPKZ-a i urednik “Napretka” (Škavić, 1919). Tolerancija je put do izmirenja svih oprečnosti i zato treba da je u temelju nakon rata obnovljene škole. Traži se pritom stalni posrednik između škole i države koji će, bez obzira na bolje ili lošije prilike, održavati njihov odnos konstantnim. Taj bi posrednik trebala biti pedagoška nauka; ona treba biti kriterij koji će se uvažavati pri odlučivanju što će se i kako u školstvu mijenjati. Međutim, ostale su to tek puste želje – kao, uostalom, i mnogo puta i prije i poslije toga.

Pitanje novog zakona o osnovnim školama potaknuto je već 1919. godine. Kao što će se to kasnije vidjeti, trebalo je proći punih deset godina do njegova konačnog donošenja. Nakon rata osnovnoj se školi štošta zamjeralo. Npr. nije se sustavno provodilo načelo zavičajnosti i narodnosti “prema kojemu bi se svaka pojedina škola morala posve priljubiti narodnome životu svoje okoline, s njime organski srasti sa stotinu niti i žila, kroz koje bi strujao u školu život ljudi i prirode toga kraja da ga škola upotrijebi za svoj uzgojni

i nastavni rad” (Ratković, 1922). Nije se njegovao rad, nisu se uzimale u obzir individualne osobine djece, gradivo se davalo i mehanički zapamćivalo, a nije se zarađivalo samostalnim radom, odnosno, kako je to slikovito izrazio isti autor, škola trpa u glave učenika podatke “kao što se najljepši, ali za život nesposobni cvjetovi među u posude, da posluže kao prolazni ukras”. Često to nije toliko bila stvar u propisima koliko u njihovu (ne)provođenju u praksi: što zbog, uvijek aktualnog, nedostatka novca, a što zbog želja vlastodržaca, uvijek onih prijašnjih, da se škola zanemaruje. “Neukim narodom lakše je gospodariti; lakše ga je u jarmu držati!” (Čajkovac, 1922) Škole se nisu otvarale ni tamo gdje je to bilo propisano, postojeće se nisu proširivale, te je tako npr. početkom dvadesetih godina u zagrebačkoj županiji bilo šezdeset posto nepismenih, a u ličko-krbavskoj županiji čak sedamdeset i pet posto! Zbog nedostatka učitelja prosvjetne su vlasti preporučile “neka podučavatelji budu umirovljeni učitelji, učiteljski pripravnici i svećenici, a to mogu biti i druga obrazovana lica koja za to imaju individualne sposobnosti”.

Čajkovac je naglašavao značaj osnovne škole, kulture i prosvjete u odoličevanju fizičkoj sili. “Veličajan val civilizacije jakih naroda poplavljuje, unificira, potire malene narode. Dolazi neopazice, tiho... U mislima gledamo divna polja naše Bačke, Banata, Srijema, Slavonije, nekoje krajeve Bosne! Ne bijeli se više po poljima bijela rubina; ne žanju redovi žetelica u vezenkama; ne čuje se s njih pjesma orača uz plug volova, već se vidi drugo pleme, drugi ljudi. A ne budemo li oprezni, obistinjit će se crni san našega velikoga Kranjčevića, u kome vidi kako starac tuđega plemena koje nastava naše krajeve, prevrće pred svojom unučadi posljednje drvece posljednjih javorovih gusala i tumači djeci da su to kosti – pretpotopnoga magareta! Ne varajmo se! Povijest se ne prekida! Odnos Germanstva naprama Slavenstvu nastavlja se uvijek bez prestanka... Ne znamo da li će se podići još ikada onakvom snagom kao dosada, ali sigurno znamo da će nas opet zahvatiti jakim valom svoje velike civilizacije. Valja da budemo pripravnici: koristiti se napretkom te civilizacije, ali zadržati svoja nacionalna obilježja.” (Čajkovac, 1922, str. 98). Osnovna škola za kakvu se Čajkovac zalaže treba biti narodna – treba čuvati narod od asimilacije onih snažnijih; treba odgajati domoljublje; a kad su već prilike takve “da smo plemenski tako izmiješani da se ne može povući granicu između Hrvata i Srba, koja bi davala ma i nadu samo na zadovoljstvo i mir s jedne i s druge strane – nema drugoga izlaza osim zajedničkoga života, a koji može počivati samo na – sporazumu”. U tom smislu zalaže se za opće, javne narodne škole, u kojima će se zajedno školovati oni koji će sutra morati zajedno živjeti i raditi, a protiv je privatnih, konfesijskih, koje mladež odjeljuju po plemenima i vjerama.

U Hrvatskoj i Slavoniji osnovna je škola bila četverorazredna do petorazredna, u Dalmaciji i nekim krajevima Vojvodine šestorazredna, a u Bosni i Hercegovini četverorazredna (iako je, formalno, već 1908. godine produžena na šest godina).

Novi nastavni plan i program za osnovnu školu (I. - IV. razred) donijet je u kolovozu 1926. god. Prema njemu se trebalo početi raditi već od početka školske godine 1926./27., no u škole je dostavljen tek u studenome. To, međutim, nije bio jedini razlog nezadovoljstva. Program je donijet prije novog zakona, pa je odmah bilo jasno da, kao takav, neće biti duga vijeka. U njegovoj izradi nisu sudjelovali učitelji, a nisu ni uvažene osobitosti kraja u kojem pojedina škola djeluje, niti prijašnja školska organizacija, a niti postojeće prilike. Npr. mnoge su škole, zbog nedostatka učitelja, bile nepodijeljene tj. jedan je učitelj radio sa svim razredima - u jednom ili dva turnusa. Program je za sve bio isti. "Opća nesređenost i površnost što je danas zavlada u svim granama naših javnih nastojanja, ulazi ovim aktom pobjedonosno i u područje rada osnovne škole, da dovrši djelo dezorganiziranja našega školstva koje je već ranije započeto" ljutio se u "Napretku" njegov urednik Josip Škavić (Škavić, 1926./27.) "Jedan nastavni program nije apsolutno nikakvo stranačko političko pitanje. Odakle onda dolazi to da jedan ministar nalazi stotinu razloga za ukidanje onoga što je prije njega učinjeno. Razlog je samo u površnosti kojom se vrše takvi poslovi i upravo je radi toga lako naći dovoljno razloga da se takav rad poništi. Tragično je i po prosvjetu i po one koji se njome bave što na mjesto prijašnje površnosti dolazi opet nova i tako će ići redom, tko zna dokle." (Da ne bi bilo zabune, Škavić je to napisao prije osamdeset godina.)

Novi nastavni plan i program za osnovnu školu (od I. do IV. razreda) donijet je u kolovozu 1926. godine. Prema njemu se trebalo početi raditi već od početka školske godine 1926./27., no u škole je dostavljen tek u studenome. To, međutim, nije bio jedini razlog nezadovoljstva. Program je donijet prije novog zakona, pa je odmah bilo jasno da, kao takav, neće biti duga vijeka. U njegovoj izradi nisu sudjelovali učitelji, a nisu ni uzete u obzir osobitosti kraja u kojem pojedina škola djeluje, niti prijašnja školska organizacija, a niti postojeće prilike. Npr. mnoge su škole, zbog nedostatka učitelja, bile nepodijeljene, tj. jedan je učitelj radio sa svim razredima - u jednom ili dva turnusa. Program je za sve bio isti. "Opća nesređenost i površnost što je danas zavlada u svim granama naših javnih nastojanja, ulazi ovim aktom pobjedonosno i u područje rada osnovne škole, da dovrši djelo dezorganiziranja našega školstva koje je već ranije započeto", ljutio se u "Napretku" njegov urednik Josip Škavić (Škavić, 1926./27). "Jedan nastavni program nije apsolutno nikakvo stranačko političko pitanje. Odakle onda dolazi to da jedan ministar nalazi stotinu razloga za ukidanje onoga što je prije njega učinjeno. Razlog je samo u površnosti kojom se vrše takvi poslovi i upravo je radi toga lako naći dovoljno razloga da se takav rad poništi. Tragično je i po prosvjetu i po one koji se njome bave što na mjesto prijašnje površnosti dolazi opet nova i tako će ići redom, tko zna dokle." (Da ne bi bilo zabune, Škavić je to napisao prije sedamdeset godina.)

Uglavnom, učio se vjeronauk (uvijek na prvom mjestu), materinski jezik: srpsko-hrvatsko-slovenski i to po sedam sati tjedno u sva četiri razreda,

početna stvarna nastava – u prva dva razreda (upućivanje djece na red i poređak u školskoj zajednici, opažanja iz područja duševnoga života; u III. i IV. razredu dijeli se na zemljopis, povijest i poznavanje prirode; zatim su tu račun s geometrijskim oblicima, ručni rad – muški i ženski, krasnopis, pjevanje i gimnastika s dječjim igrama. “Škola je pohađana vrlo nemarno. Prema svim navedenim podacima, jasno se razabire, da nije mogla donijeti željeni rezultat, tim više su djeca vrlo slabo polazila školu radi nehaja roditelja, a i radi slabe obuće i odijela.” – zapis je iz spomenice škole u Divuši za školsku godinu 1924./’25. (Miljković, 1995.), no slično je bilo i drugih godina i u drugim školama.

Kako je tih godina izgledala nastava? Pokušajmo to zamisliti uz tekst koji slijedi: dio detaljne metodičke razrade nastavne jedinice iz prirodoznanstvene obuke:

Zaključivanje žune crne

Cilj: Čut ćemo zašto žuna crna neprestano kljunom udara po šumskim drvetima

...

b) Čemu se ona toliko penje po šumskim drvetima? Traži hranu. Pa kakvu hranu može da nađe po drveću? Kukce, njihova jaja i mlade ličinke, crve i gusjenice. Tu hranu nalazi na kori, pod korom i u samom drvu. Kako može da dođe do te hrane, naročito do kukaca i crvi ispod kore i u samom drvu? Žuna crna pužući po deblima, rekao bi, da nešto prisluškuje, pa odmah izatoga udari kljunom po kori i još brže odskače na protivnu stranu debla. Što prisluškuje? Sluša ne miče li se kakav kukac pod korom. Zašto udara? Da istjera kukca napolje. A zašto ide na protivnu starnu debla? Jer obično na tu stranu pobjegnu kukci, pa ih tamo traži, hvata i jede. A što će onda, ako ti kukci neće da izađu napolje? Tada će svojim kljunom brzo jedno za drugim udarati po kori ili po deblu tako da će sve iverje na sve strane frcati, a samo će udaranje nadaleko kroz šumu odjekivati. Pravi pravcati šumski tesar! Kako joj je udešen kljun za taj posao? Dug i jak, na kraju oštar i sličan dlijetu. A što će učiniti kad je istesala dosta veliku rupu? Izvući će kukca kljunom i pojesti. A što onda ako je crv ili kukac vrlo duboko u kakvoj uskoj šupljini drveta? Izvadit će ga jezikom. Kako to da može jezikom segnuti do kukca? Jezik se daje vrlo rastegnuti. Taj rastegnuti jezik pruži u šupljinu, te većeg kukca nabode na jezik, a manji se na nj prilijepe. Kako to da može jezikom probosti kukca? Jezik je rožan. A kako to da nabodeni kukac ne padne s jezika? Jezik imade na vrhu zakačke kao strelica (nacrtam na ploči):

Ali otkud znade žuna crna gdje se u deblu nalaze kukci, crvi i njihova jaja? Zar ih vidi? Ne vidi ih, već zaključuje da bi mogli biti u šupljinama, što ih nalazi pužući, te u njih tura svoj jezik i njime pipa da li se nalazi štogod za njezin želudac. Ako nema nikakvih rupa, a čovjek bi rekao da je stablo bez stanovnika, ipak žuna ne vjeruje, već počne kljunom kucati po kori i nešto prisluškivati. A što

prisluškuje? Sluša da li stablo uvijek odzvanja jednako glasno. Tko jošte čini tako? Liječnik kad pregledava bolesnika, a i majka kad kupuje na trgu lonce ili tanjure. Kako to oni čine? Zašto? A što sazna po zveku žuna crna? Po zveku znade da je drvo cijelo i zdravo ili ga je nagrizao crv. Kako liječnik sazna gdje je čovjek bolestan? A majka, gdje je lonac potrtr? A kako sazna žuna crna po zveku da u stablu ima kukaca? Zdravo drvo odzvanja lijepo glasno, a nezdravo muklo. Dakle, isto kao i kod čovjeka i tanjura.

(Iz prirodoznanstvene obuke. Žuna crna: Milan Venko u Napretku, tečaj LXIV (1923.), 1-2. str. 89-97, izvod)

Što godine 1928. djeca drže dobrim? Da bi to doznao, učitelj Ilija Opačić (Opačić, 1928.) ispitao je preko četiri stotine učenika trećeg i četvrtog razreda osnovne škole i vježbaonice u Petrinji. Dječaci, više nego djevojčice, dobrim djelom smatraju uslugu koju čine roditeljima i drugim bliskim osobama, makar i u uvjetima kad su ih ovi na to natjerali. Također, dječaci više nego djevojčice spominju kao dobre primjere svoje miroljubivosti (npr.: “Dva su se pijetla tukla, a ja sam ih rastavio, jerbo mi je bilo žao da jedan drugog nakazi.”) Djevojčice kao svoje dobro djelo, puno češće no dječaci, ističu štednju, polazak crkve, opraštanje nanijetih uvreda i udaraca, te milosrđe i požrtvovnost (npr. “Meni je mama dala jedan dinar za bombone, a ja sam vidjela jednog siromaha, pa sam taj dinar dala njemu.”)

Iste je godine, 1928., u Zagrebu provedeno ispitivanje, također u trećem i četvrtom razredu, o (ne)obljubljenosti pojedinih nastavnih predmeta (Filajdić, 1930, 1931). Djevojčice najviše vole ručni rad i pjevanje, a najmanje zemljopis. Dječacima su najdraži crtanje i, donekle, računstvo, a ne vole narodni jezik i – ručni rad. Prema ostalim su predmetima svi manje ili više indiferentni.

Novi školski zakon

Novi zakon donijet je, napokon, 1929. godine (a njegove izmjene već 1931. godine). Proglasio ga je “Mi Aleksandar I. po milosti Božjoj i volji narodnoj Kralj Jugoslavije”. Bio je to Zakon o narodnim školama: osnovnim (četiri razreda) i višim (naredna četiri razreda), no podjednako se odnosio i na vrtiće, škole za nedovoljno razvijenu i hendikepiranu djecu, na različite tečajeve (tečajeve opismenjavanja, škole i tečajeve za domaćice, higijenske tečajeve i sl.), manjinske i konfesionalne škole. Zadatak je osnovnoga školovanja da “nastavom i odgojem u duhu državnog i narodnog jedinstva i vjerske trpeljivosti sprema učenike za moralne, odane i aktivne članove

državne zajednice”...” (Prosvetni šematizam Kraljevine Jugoslavije, 1932.) Školovanje je prema Zakonu besplatno i obvezno za svu djecu; državne vlasti imaju pravo prisiliti roditelje da se brinu o djeci, pa im čak i oduzeti djecu ako zbog bolesti, poroka ili nemarnosti zanemaruju svoje roditeljske obveze. Zbog neopravdanog izostanka djeteta iz škole roditelj će biti opomenut, a ako se neopravdani izostanci ponavljaju – kaznom od 10 do 20 dinara po danu (ili radom na školskim ili općinskim poslovima). Međutim, ako su starija djeca roditeljima neophodna kao radna snaga u doba radova na polju, može se nastava, po odobrenju ministra, skratiti – uz uvjet da se zimi sve nadoknadi. Prijetnje kaznama očito se nisu ostvarivale jer je polazanje škole i dalje bilo slabo. Osobito se to odnosilo na opetovnicu (produžna škola, ponavljaonica) koju su nakon završetka osnovne škole morala dvije do tri godine polaziti djeca koja ne nastavljaju školovanje niti idu na zanat. Iako se isticalo da je svrha opetovnica upoznavanje poljoprivrede sela, odnosno, upoznavanje trgovačko-zanatlijskih poslova, u praksi se to svodilo na opetovanje onoga što se učilo prije jer bi djeca zaboravila. Osim toga, kako su već bila više uključena u poslove u kući i polju, dolazila su u školu vrlo neredovito ili nikako. Nove su upute glede toga izdane 1940. godine od vlasti Banovine Hrvatske. Tražilo se da se u produžnu školu, deset sati tjedno, pozovu sva muška djeca do 16. godine i sva ženska djeca do 15. godine – koja su završila IV. razred narodne osnovne škole i nisu nastavila školovanje. U to je doba, naime, školu polazilo tek nešto više od pedeset i pet posto djece između sedme i četrnaeste godine.

U nastavnom planu opetovnica bili su predmeti: nauk o vjeri, hrvatski ili srpski jezik (usmeni govor, pismene vježbe i pravopis, čitanje, gramatika), zemljopis i povijest, prirodopis i seljačka privreda (praktične upute za svakodnevni život, primjerice: slanje novca i paketa poštom, sastavljanje brzojava, telefoniranje, poslovni sastavci i vođenje knjiga, putovanje željeznicom i brodom itd., zatim, kao druga nastavna cjelina, gospodarstvo i kućanstvo, razrađeno posebno za dječake i djevojčice, te računstvo u kojem se izrađuju zadaci povezani s pojedinim granama gospodarstva).

Vremenom su opetovnice iščezle – bez službenog ukidanja.

Zakon iz 1929. godine također predviđa otvaranje osnovne škole svagdje tamo gdje je u radijusu od 4 km bar tridesetero djece, iznimno i dvadesetero. Za 10 – 20 djece propisuje se i mogućnost otvaranja tzv. privremenih školskih stanica (s nastavom tri puta tjedno po pola dana) i ambulantskih škola koje bi radile samo jedno polugodište. Nastavu bi u njima održavali mladi nastavnici, još bez stalnoga radnog mjesta (Nastavni plan i program za školske stanice i ambulantske osnovne škole donijet je tek pet godina kasnije, 1934.). god.). Osiguravanje materijalnih uvjeta za rad škole, uključujući i troškove prijevoza za nastavnike, u nadležnosti je upravne općine ili, kako bi se to danas reklo: općinske uprave. Za plaće brine Ministarstvo prosvjete. Temeljna

jedinica školske uprave je školska općina koja obično pokriva nekoliko upravnih općina. Paragrafom 23 određeni su zadaci školske općine:

1. sagraditi i u dobrom stanju održati školske zgrade u kojima moraju biti: potrebne učionice i radionice, udešene prema higijenskim i pedagoškim pravilima; po mogućnosti dvorana za školske svečanosti koja će služiti i za sobnu gimnastiku; potrebne kancelarije i zbornica; stanovi za nastavnike i za poslužitelje;
2. nabavljati namještaj i učila za školu, a siromašnoj djeci knjige i školski pribor;
3. davati ogrjev za školu, upravitelja i školskog poslužitelja, ako stanuju u školskoj zgradi;
4. brinuti se o otvaranju novih škola, odjela i tečajeva;
5. brinuti se za školske kuhinje, kao i za vrtiće;
6. gdje god je moguće otvoriti i urediti školske kupaonice i dječje poliklinike za specijalna liječenja;
7. podmirivati sve stvarne potrebe oko održavanja škola.

U tu svrhu školska općina raspolaže budžetom koji definira školski odbor. Škola, pa niti novi odjel, ne mogu se otvoriti, ako se prethodno ne osiguraju uvjeti za normalan život nastavnika: potreban broj stanova, odnosno, stanarina (Zakonom se utvrđuje i visina stanarine koja se može platiti prema veličini mjesta) i ostale prinadležnosti. Škole su bile državne, no mogle su biti i privatne. Otvarala ih je uglavnom crkva. Poznate su bile franjevačke škole, škole sestara milosrdnica, sestara Svetoga Križa, klanjateljica Krvi Isusove, kćeri Božje ljubavi itd.

“Fra Franjo Klarić, župnik Graca/D. (1917. – 1921.) u svom župskom stanu poučavao je mušku djecu u osnovnoj pismenosti. Djece bi dolazilo do dvadesetak. Pouka je bila prema mogućnostima župnika. Na koncu školske godine dolazio bi nadzornik iz Drniša i ispitao bi djecu, te dozvolio da susjedni učitelji s državnih pučkih škola dodijele djeci svjedodžbe. Poučavanje djece nastavio je poznati pripovjedač fra Lujo Plepel. Uz poučavanje u pisanju, čitanju i računanju, poučavao ih je u poljoprivredi i voćarstvu, naručivao i davao uzorke raznih vrsta grožđa ili voćaka” (Bezina, 1987.).

Kako se u školama konkretno raspoređivalo nastavno gradivo, može se vidjeti iz priloga koji je preuzet iz Učiteljskog kalendara Savske banovine za godinu 1932. Primjer se odnosi na početnu stvarnu i zavičajnu obuku u prvom i drugom razredu. Rednim brojevima označeni su tjedni u školskoj godini.

**Raspored gradiva za početnu stvarnu i zavičajnu obuku
u I. i II. razredu**

Zima

I. razred

12. Dolazak zime. Prvi led; vrijeme; drveće u zimi; životinje u šumi zimi.
13. Sv. Nikola. Nastavak o zimi. O sv. Nikoli: sve jača studen; odbrana od zime (odjeća i obuća, peć).
14. Pripreme za Božić. Sijanje pšenice; omorika; klanje svinja.
15. Božić. Božićni vašar; u školi; kod kuće (pečenje kolača itd.); u crkvi; školska svečanost uoči rođendana Nj. V. Kralja.
16. (Božićni praznici)
17. Poslije Božića. (Razgovor o Božiću, Badnjak, ponoćka, prvi i drugi dan Božića); Nova godina; kalendar i ura; Bogojavljanje.
18. Zimske radosti i zimske nevolje. Snijeg; sanjkanje; Snjegović; gladne ptice; prosjaci.
19. i 20. Dan i noć. Zimski dani i zimske noći; mjesec i zvijezde; redari i noćni stražari; životinje koje noću bdiju.
21. i 22. Zimski dani i zimske večeri u domu. Uveče poslije večere; bolest u kući; svjetiljka; peć; dimnjačar.
23. i 24. Naša hrana. Dućan: na trgu; mesar; pekar; pojam: zanatlija, trgovac.
25. Pošta. Novac. Pismo i pismonoša; novac i štedionica.

II. razred

12. Dolazak zime. Zimsko Sunce; sječa drva; mraz; inje.
13. Odbrana od zime. Obuća i odjeća; krojač i postolar; požar.
14. Igličasto drveće. Bor i omorika; pilana.
15. Božićni vašar (kupovanje za zimu).
16. (Božićni praznici)
17. Poslije Božića. Božićni običaji. O vremenu (nedjelja, mjesec, godina, godišnja doba).
18. Zimske radosti i nevolje. Zimska bura; briga za uboge; briga za gladne ptičice.
19. i 20. Dan i noć. Zora, dan, suton; mjesečeve mijene; zvjezdano nebo.
21. i 22. Uzduh u sobi; u bolnici; u ljekarnici.
23. i 24. Pohod na trg; grad (selo); red u gradu (na selu); sud; vojska.
25. Porez; općina, srez, banovina.

Iz Učiteljskog kalendara Savske banovine za godinu 1932.

Godine 1933. donijet je novi nastavni plan za osnovne škole:

1. Nauk o vjeri s moralnim poukama (po jedan sat u prva dva razreda, a po dva sata u trećem i četvrtom razredu);

2. Narodni jezik (broj sati povećan je na 10 u prvom i 9 u drugom jer su tu sad uključeni i neki sadržaji iz prijašnje početne stvarne nastave; u trećem je razredu od prijašnjih 7 smanjen broj sati na 6, a u četvrtom na 5);
3. Narodna povijest s najznačajnijim događajima iz opće povijesti (III. i IV. razred);
4. Zemljopis naše države s osnovnim poznavanjem drugih država (III. i IV. razred);
5. Račun s osnovama geometrije i geometrijskog crtanja (u prva dva razreda po pet sati, kasnije četiri);
6. Poznavanje prirode (III. i IV. razred);
7. Praktična privredna znanja i umijeća prema potrebama kraja (III. i IV. razred);
8. Higijena (III. i IV. razred);
9. Domaćinstvo (III. i IV. razred);
10. Ručni rad s naročitim primjenom narodnih motiva (III. i IV. razred);
11. Crtanje (od II. razreda);
12. Lijepo pisanje (od II. razreda);
13. Pjevanje (po dvije polovice u prvom i drugom razredu, a kasnije jedan sat);
14. Tjelesne vježbe po sokolskom sistemu (po četiri polovice u prvom i drugom razredu, dva sata u trećem i jedan u četvrtom razredu).

Nastavni program isti je za čitavo državno područje, no istodobno, ostavlja se mogućnost prilagođavanja nastave prilikama i potrebama života kraja u kojem se škola nalazi. Kao temeljna načela u realizaciji programa, naglašavaju se koncentracija nastave i aktivnost učenika.

Kad bih imao milijun dinara...

Nakon što je pokušao učenicima predočiti koliko je to novca (npr. ako bi 10.000 dinara u komadima po jedan brojili 100 minuta, onda bi jedan milijun brojili sto puta duže, a to je šest dana i 22 sata i sl.), učitelj Zvonimir Priselac iz Belaja kraj Karlovca (Priselec, 1935) tražio je, potkraj 1934. godine, svoje učenike III. i IV. razreda da napišu što bi učinili s tolikom svotom. Inače, djeca su vrlo siromašna; učitelj njihov godišnji privatni budžet rijetko prelazi deset dinara.

“Ja bih sebi kupio sve što bi htio, blaga (tj. stoke, op. D.M.) i zemlje, dva para konja i kočiju, pa bih se svaku nedjelju vozio u grad.” (Mijo Gojak, III. razred)

“Kad bih imala milijun dinara ja bih si kupila kuću i zemlju. Kupila bih si odijelo i blago. Blago bih imala i gonila na pašu. Kupila bih si kukuruza i pšenice, pa bih posijala i uzdržavala. Što bi mi ostalo kupila bih si još jedno odijelo i podijelila bih mnogim siromasima. (Milka Štefanac, IV. razred)

Zakon o narodnim školama propisivao je da uz svaku školu treba postojati školski vrt koji bi služio upoznavanju gospodarskih i šumskih biljaka koje su najvažnije u dotičnom kraju, vježbanju uzgoja i njege voćaka i vinove loze (dječaci), te povrća i cvijeća (djevojčice). Učenice IV. razreda treba poučiti i u spremanju voća i povrća za zimu i u pripravljanju variva itd. Kako su mnogi školski vrtovi, unatoč Zakonu, zapušteni, Odsjek za seljačku prosvjetu banske vlasti u Zagrebu, donio je u listopadu 1940. godine naredbu po kojoj se ti vrtovi imaju obnoviti, a tamo gdje ih nema – urediti. Dat je i rok nakon kojega će započeti kontrole: 30. ožujka 1941. Vrtovi su možda i uređeni, no kontrole tada vjerojatno nije bilo.

Opća obveza polaznja škole uvedena je u Bosni i Hercegovini tek 1911. godine i ovdje su se, dakako, odražavale na školstvu. Posljedica je toga gotovo osamdeset posto nepismenih.

U posebnom su položaju bile škole u Istri i Primorju do Zadra. Nakon godina okupacije, Rapallskim su ugovorom 1920. godine pripojeni Italiji. Iako su Hrvatima i Slovencima koji su se tako našli unutar talijanske državne granice, bila javno zajamčena sva nacionalna i kulturna prava, u praksi je to izgledalo sasvim drugačije, osobito nakon što su fašisti 1922. godine i službeno preuzeli vlast.

Anonimni je autor 1922. u *Hrvatskom učitelju* opisao školske prilike koje su tada vladale na Cresu, no jednako je bilo i u drugim i hrvatskim i slovenskim krajevima koji su potpali pod talijansku vlast. Prenosimo njegov tekst uz neznatna kraćenja, jer je dobra ilustracija različitih načina na koje se nastojalo potalijančiti hrvatsko školstvo, čak i prije nego što je to učinjeno službeno – reformom, koju je za školsku godinu 1923./24. i nadalje predvidio ministar prosvjete, filozof Giovanni Gentile. Donio je on, naime, zakon prema kojem se od prvoga razreda svih osnovnih škola nastava mora odvijati na talijanskom jeziku.

Školske prilike na otoku Cresu

U Beleju je bila začetkom školske godine otvorena škola s hrvatskim nastavnim jezikom, ali se učitelj ranio u ruku, te je morao u bolnicu, na Rijeku. Poslali su dva učitelja susljedice, koji su imali podučavati samo talijanski, ali su otišla oba jer nisu valjda mogla ustrajati. Sada nema nikoga.

U Ustrinama je držala do nazada školu "Družba". Nekada je bila hrvatska pomoćna škola koju je držao svećenik. Sada su kanili ustrojiti školu s talijanskim nastavnim jezikom, ali su ljudi, kad su doznali, pošli na općinu u Cres, da oni takve škole ne će. Radije ništa.

U Štivanu je hrvatska škola, ali čini se da misle učiteljicu odstraniti, jer da nije definitivna, i namjestiti talijansku silu.

U Martinšćicu su poslali učitelja da djecu od treće školske godine naprijed podučava talijanskim nastavnim jezikom. Ljudi se opiru. Ipak polazi školu četvero

djece i učitelj tu za nje stoji. Uistini nisu ga poslali tamo u drugu svrhu nego za agitaciju. Ostala djeca su bez obuke. Vele da će ih globiti.

U Orlecu je škola s hrvatskim nastavnim jezikom, ali su stavili talijansko zabavište.

U Valunu je bila od vjkada hrvatska pomoćna škola, ali su stavili sada talijansku školu i zabavište. Roditelje su najprije varali da će to biti hrvatska škola, ali su metnuli talijansku školu i zaprijetili se strogim kaznama roditeljima koji ne bi šiljali djecu u školu.

U Cresu nema ni govora o hrvatskoj školi.

U Predošćici nema nikakve škole. Bila je nekada hrvatska pomoćna škola, koju je držao svećenik.

U Dragozetićima je bila javna škola s hrvatskim nastavnim jezikom, a u zadnje vrijeme držao ju je svećenik. Sada su mu zabranili da je drži.

U Belom postoji škola s hrvatskim nastavnim jezikom. Učitelj je nažalost boležljiv, pa im ne smeta puno. Ustrojeno je talijansko zabavište već evo drugu godinu.

U Lubenicama imala bi biti hrvatska pomoćna škola, ali nije otvorena.

Hrvatski učitelj, 1922., str. 47 (Autor anonim)

Jednim je člankom Gentileove školske reforme bilo predviđeno da će se pitanje dodatne nastave hrvatskoga jezika riješiti naknadno. To je učinjeno nakon godinu i po: u općinama u kojima se obično govori drugim jezikom nastava toga jezika će se izvoditi u dodatnim satima –ako roditelji u tom smislu podnesu pismeni zahtjev na početku školske godine. Ako tu nastavu ne bi mogao držati razredni učitelj ili koji drugi učitelj s dotične škole koji obučava talijanski jezik, onda će to činiti učitelj kojeg odredi školski nadzornik: jedan za nekoliko škola. Bilo je to u praksi povezano s nizom problema (npr. te je zahtjeve trebalo pisati na talijanskom, nije se moglo naći prikladne učitelje, u nastavi se nisu mogli koristiti hrvatski tekstovi itd.), te su mnogi roditelji prestali djecu slati u školu. Nakon dvije godine dodatni sati materinskoga jezika su i formalno ukinuti.

Osnovno školovanje odraslih

Godine 1921. izdalo je Povjereništvo za prosvjetu i vjere naredbu o prosvjetnom radu pučkoškolskih nastavnika u narodu po selima. Svrha takva rada bila je jasna, no provesti ga bilo je nešto sasvim drugo. Ponegdje su bili organizirani i prosvjetni odbori koji su trebali iznalaziti prikladne načine animacije pučanstva, a što uopće nije bilo lako. Naime, kako je u povodu toga pisao Dragutin Erega “učiteljski stalež su donekle ratne prilike omrzile na-

rodu, jer je narod bio uvjeren da učitelji popisuju žitak, blago i druge stvari od svoje volje, a ne pod moraš” (Erega, 1921, str. 117). Trebalo je ponovno izgraditi odnose povjerenja, uvjeriti ljude da “od nagoviještenih razgovora ne samo da neće imati nikakve štete, nego se moraju tvrdo nadati materijalnoj koristi”. Neki su seljaci to vrlo doslovno shvaćali: “Ma gospodine, recite vi nama najprije, kada ćete početi dijeliti sol, šećer, duhan, petrolej i kožu?” – pitao je tako jedan seljak predavača na samom početku nastave i upropastio mu metodičku koncepciju (Erega, 1921, str. 120). Dok se ovaj snašao, pola učenika mu je nestalo i prosvjetni rad u tom selu je bio završen. Erega u svom članku u “Napretku” predlaže, stoga, nove oblike rada: apostolski put po selima svoje školske općine, od kuće do kuće, nedjeljama i blagdanima. “Napat treba ponijeti novine u kojima će biti štogod istinita prikazano iz njihova sela, pa po koju knjigu narodnih pripovijesti ili pjesama. Može se ponijeti i koji gospodarski list, ako je u njemu koji zgodan člančić, za primjenu na ondješnje prilike. Dolaska ne treba najavljivati, nego doći na “divan”, “tanc”, prelo – i tamo se umiješati prijaznim načinom u razgovor o onom što plesna publika najvoli slušati. Pročita se koja pjesma, pa se dalje razveze razgovor da mlađarija gotovo zaboravi na ples... Još će biti zgodnije ako se učitelj navraća roditeljima školske djece i tamo zameće razgovore, jer po djeci dolazi do srdaca i duša roditeljskih. Roditelji će u učitelju(ici) vidjeti prijatelja svoga djeteta, a po tome i svoga, pa će za ljubav svoga djeteta doći na prve razgovore, a iz tih prvih razgovora, vidjet će roditelji i ostali da se tim razgovorima ne ide ni za čim drugim, nego da se narodu pomogne” (str. 121). Autor još posebno napominje da se na tom putu ne spominje – politika, to moraju biti narodno-prosvjetni razgovori, a nikako ne politički, te se i sami učitelji moraju jako čuvati izražavanja svojih osobnih simpatija za neku političku stranku. Očekuje se, naime, da se narod politički odgaja tek posredno – putem prosvjete. “Narod će se spremati prosvjetnim radom da sam misli i prosuđuje, a ne da mu drugi sole pamet i za nj misle” (Erega, 1921.).

Zaključak

Povijest se u mnogočemu ponavlja – što zbog, uvijek aktualnog, nedostatka novca, a što zbog želja vlastodržaca, uvijek onih prijašnjih, da se škola zanemaruje. Premda se u ovom poslijeratnom razdoblju osobito naglašavao značaj škole, kulture i prosvjete u odolijevanju asimilaciji od strane većih i moćnijih država, a čak su i neka zakonska rješenja bila na putu ojačavanja škole i učiteljstva, praksa je u tom smislu zaostajala; počev od slabog polaska škole. Zanimljiva su i hvalevrijedna mnoga nastojanja učitelja praktičara da unaprijede svoj rad i svoja iskustva i ideje podijele s prosvjetnom javnosti.

LITERATURA

- Bezina, P. (1987.), *Pučko školstvo i franjevci provincije presvetoga Otkupitelja*. Zbornik "Kačić", Split.
- Čajkovac, S. (1922.), Zadatak naše osnovne škole. *Napredak*, LXIII, 5. i 6, str. 97 - 105.
- Erega, D. (1921.), Pučka škola za odrasle. *Napredak*, LXII, str. 116 - 122.
- Filajdić, M. (1930.), Eksperimentalno proučavanje školske mladeži u Zagrebu. *Napredak*, LXXI, str. 77 - 82.
- Filajdić, M. (1931.), Neobljubljeni nastavni predmeti. *Napredak*, LXXII, str. 287 - 294.
- Miljković, D. (1995.), Školske spomenice - ljetopisi - anali. *Život i škola*, 44, 1, str. 115 - 130.
- Opačić, I. (1928.), Društva dobrote. *Napredak*, LXVIII, str. 285 - 289.
- Priselac, Z. (1935.), Zanimljiva anketa. *Napredak*, LXXVI, str. 29 - 31.
- Prosvetni Šematizam Kraljevine Jugoslavije, knjiga I - osnovna nastava (1932.), ur. B.N. Podgorac; V.V. Gorjanski. – Zagreb: Kralj. Jugoslavije povl. nakladna knjižara
- Ratković, S. (1922.), Novo uređenje učiteljskih škola. *Napredak*, LXIII, str. 256 - 289.
- Škavić, J. (1919.), Osnovna škola i narodno društvo. *Napredak*, LX, str. 176 - 186.
- Škavić, J. (1926./27.), Nova nastavna osnova. *Napredak*, LXVII, 3 - 5, str. 72 - 94.
- Učiteljski kalendar sa popisom učiteljskog osoblja Savske Banovine za godinu 1932. (1932.), ur. Zlatko Špoljar. *Škola i dom*, Zagreb.
- Školske prilike na otoku Cresu (1922.), *Hrvatski učitelj*, str. 47.
- Venko, M. (1923.), Iz prirodnoznanstvene obuke. *Žuna crna*. *Napredak*, LXIV (1923), 1 - 2, str. 89 - 97.

PRIMARY SCHOOL IN CROATIA FROM 1918 TO 1941

Dubravka Miljković

Summary - *Many things were criticized in primary schools after the First World War; among other things 60% of illiterate people – in the Zagreb district. This was less often a regulations problem than that of their (lack of) implementation in practice: on the one hand due to the, always pressing, lack of money, on the other hand, due to the power-holders' wishes – it was always the former ones - for the neglect of schools. The article provides descriptions of the events prior to the adoption of the new school law in 1929, as well as the ones following it – including curriculum changes and ever newer changes. The text is illustrated with the reactions of the then teaching staff and the examples from their primary school teaching practice.*

Key words: *history of education system, primary school, evening school, temporary school station, primary education of adults.*